Priređivanje skladbi za pjevački zbor na primjeru obrade tema iz filmske glazbe

Dukmenić, Luka

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:172294

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

THE ACADEMY OF ARTS AND CULTURE IN OSIJEK

Repository / Repozitorij:

Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU
ODSJEK ZA GLAZBENU UMJETNOST
STUDIJ GLAZBENE PEDAGOGIJE

LUKA DUKMENIĆ

PRIREĐIVANJE SKLADBI ZA PJEVAČKI ZBOR NA PRIMJERU OBRADE TEMA IZ FILMSKE GLAZBE

ZAVRŠNI RAD

Mentor:
izv. prof. art. dr. sc. Antoaneta Radočaj - Jerković

Komentor:
Davor Dedić, v. pred.

Osijek, 2019.

Sažetak

Pjevački zbor čini skupina pjevača koja pjeva višeglasno, a svaku od tih glasova, odnosno dionica pjeva po nekoliko pjevača. Aranžiranje je postupak prerade glazbenih elemenata nekog djela, kako bi se ono prilagodilo za određeni sastav, u ovom slučaju zbor. Aranžman raspisuje, odnosno aranžira – aranžer. Dvije su vrste aranžmana za pjevačke zborove – vokalni *(a capella)* aranžman te vokalno-instrumentalni aranžman. Na aranžman utječu različiti elementi na koje aranžer mora obratiti pozornost prije pisanja: vrsta i veličina sastava, orkestracija (ako je potrebna), mjesto i vrijeme izvođenja, karakter skladbe, mjera, tempo, harmonija, ritam itd. Filmska glazba je posebna grana umjetnosti, glazba skladana isključivo za film ili televiziju. U filmu, skladatelj glazbom pokušava opisati i pojačati radnju te karakter likova, a u gledatelju probuditi što više osjećaja i što veću emociju. Drugi naziv za filmsku glazbu, odnosno tonski zapis glazbene pratnje filma, televizijske serije i sl. je *soundtrack.* Na početku, filmsku glazbu pisali su skladatelji ozbiljne (klasične) glazbe. Od prvog zvučnog filma 1927. godine, do danas, filmska glazba jako se razvila, to je dovelo do toga da u današnje vrijeme imamo skladatelje koji pišu isključivo za film i televiziju.

Ključne riječi: pjevački zbor, aranžiranje, filmska glazba, hrvatska filmska glazba

Summary

A choir consists of a group of singers/vocalists who sing polyphonically and each of the vocal lines are sung by a few singers at once. Arranging is a process of remaking elements within a certain musical piece for it to be adapted to a specific music group, or in this case, a choir. Arrangement is made by an arranger and there are two main types; vocal (a capella arrangement) and vocal and instrumental arrangement. The arrangement is affected by a few elements arranger should be aware of before making it: size and type of the music group, orchestration (if it's necessary), time and place for performing it, the character of the musical piece, measure, tempo, harmony, rhythm, etc. Movie score is a unique form of art which involves music composed specifically for movies and television in general. Through movies a composer uses music to enhance and build up the storyline, emphasize certain character traits and trigger specific emotions from the audience. The other name for the movie score, the musical background which accompanies storylines of a movie or a tv series, is soundtrack. In the beginning the movie score was written by classical composers, but since 1927., when the first audible movie was released, music score has grown so much that today we have composers who compose exclusively for movies and television.

Key words: choir, arranging, film music, Croatian film music

Sadržaj:

1. Uvod 1
2. Pjevački zbor 2
3. Aranžiranje za pjevački zbor 4
   3.1. Vrste aranžmana za pjevački zbor 5
   3.2. Što sve utječe na aranžman 5
4. Filmska glazba 7
   4.1. Od lajtmotiva do soundtracka 8
   4.2. Najznačajniji skladatelji 11
   4.3. Filmska glazba u Hrvatskoj 13
5. Aranžman – praktični dio završnog rada 16
6. Zaključak 18
7. Literatura 19

1. Uvod

U današnje vrijeme svi slušaju glazbu i gledaju filmove. U filmskoj umjetnosti te dvije zasebne umjetnosti, nadopunjuju se i spajaju u jedinstven umjetnički izraz. Kao što slušanje glazbe u slušatelju budi razne osjećaje i emocije, isto se događa tijekom gledanja filma. Kada se te dvije umjetnosti spoje u jednu cjelinu, dobiva se nova grana umjetnosti – filmska glazba.

Filmska glazba je posebna glazbena vrsta, pisana, kao što sam naziv kaže, za film ili televiziju. U filmu, skladatelj glazbom pokušava pratiti, dočarati, opisati i pojačati radnju te karakter likova, a u gledatelju probuditi što veći raspon i intenzitet osjećaja.

Ovaj rad podijeljen je na četiri dijela. U prvom dijelu obrađuje se pjevački zbor kao ansambl. Definira se što je zbor, kakve vrste zborova postoje i kako se dijele, definiraju se pjevački glasovi te njihovi opsezi i karakteri.

Sljedeći dio rada odnosi se na priređivanje skladbi, odnosno aranžiranje. Aranžiranje je jedna od umjetničkih tehnika prilagodbe glazbenih elemenata nekog djela za određeni sastav, a umjetnik koji je zadužen za raspisivanje aranžmana, odnosno aranžiranje, naziva se aranžer. U radu se navode najpoznatiji aranžeri i glazbeni producenti u Hrvatskoj, prije i danas. Definiraju se vrste aranžmana za pjevački zbor te se raspravlja o tome što sve utječe na aranžman.

U trećem poglavlju obrađuju se neki elementi filmske glazbe i definira pojam *soundtrack*. Nakon toga slijedi razrada koja obuhvaća vrijeme od prve pojave Wagnerova lajtmotiva u operi, do primjene lajtmotiva u filmskoj glazbi. Kronološki se navode skladatelji koji su se potvrdili u svijetu filma i filmske glazbe. Poglavlje obrađuje povijest filmske glazbe u Hrvatskoj, od tzv. veterana do suvremenih skladatelja koji danas djeluju.

U zadnjem poglavlju predstavlja se roman „U registraturi“ književniku Ante Kovačića te koje je ekranizirano uz glazbu Arsena Dedića. Uz kratku analizu, priložen je i praktični dio završnog rada, četveroglasni (u nekim dijelovima peteroglasni) *a capella* aranžman za mješoviti pjevački zbor.

2. Pjevački zbor

Pjevački zbor čini skupina ljudi koja pjeva podijeljena u više glasova, odnosno dionica, a svaku od tih dionica pjeva nekoliko pjevača. Osim uz instrumentalnu pratnju, zbor može pjevati i bez instrumentalne pratnje – *a capella*.

„Pjevački zbor – veća skupina pjevača u kojoj svaku dionicu pjeva nekoliko izvodilaca. Zbor može nastupati uz pratnju instrumenta ili bez njih (*a capella*), može pjevati jednoglasno (unisono) ili višeglasno. Zborno pjevanje raširenо je od davnine na svim stranama svijeta i na svim stupnjevima kulture“ (Muzička enciklopedija, 1971:89).

Prema Radočaj-Jerković, Škojo i Milinović (2018), zborsko pjevanje je zbog svojih pozitivnih karakteristika najzastupljeniji oblik neformalnog učenja glazbe, odnosno stjecanja glazbenog znanja i razvijanja glazbenih sposobnosti (Radočaj-Jerković, Škojo i Milinović, 2018:311).

Pjevački zbor vodi zborovođa, osoba koja je zadužena za odabir i uvježbavanje programa te vođenje zbora tijekom izvedbe. Muzička enciklopedija (1971) definira zborovođu kao dirigenta pjevačkog zbora. Kao i kod dirigenta instrumentalnog sastava, funkcija i tehnika dirigiranja su isti osim što zborovođa dirigira bez dirigentskog štapića (Muzička enciklopedija, 1971:172).

„Elemente ekspresivnosti moguće je vježbati uključivanjem vježbi glazbenog fraziranja, dinamike, tempa, agogike i artikulacije u sve sfere pjevačkog poučavanja, od glazbenih igara do interpretacije pjesama“ (Radočaj-Jerković, 2017:70)

Prema Muzičkoj enciklopediji (1971), zborovi se razlikuju prema broju pjevača, odnosno sastavu i vrsti njihovih glasova. Postoje veliki, komorni, muški, ženski, mješoviti, dječji itd., a prema namjeni crkveni, školski, operni, radio i sl. (Isto:89). Ženski zbor sastoji se od ženskih glasova (sopran, alt), muški zbor od muških glasova (tenor, bariton, bas), a mješoviti i od muških i od ženskih glasova. Posebni oblik zbora je dječji, zbor kojeg čine djevojčice i dječaci (sopran i alt).

Muzička enciklopedija (1971) definira sopran kao najviši ženski (i dječji) glas. Kod amaterskih ženskih i kod dječjih glasova opseg je od *(h)* c^1 do f^2 *(*g^2*,* a^2*)*, a kod profesionalnih pjevačica od *a* do c^3 *(rijetko i do* g^3*)*. Prema boji, soprane dijelimo na lirske, dramske i koloraturne (Isto:406).

„Mezzosopran – ženski, odnosno dječački glas između soprana i alta, opsega najčešće *g-b*^{2}, tamnije je boje od soprana, a gibljiviji je i izražajniji od alta“ (Isto:576). Prema Muzičkoj enciklopediji (1971), alt je najdublji ženski (i dječji) glas. Kod amatera, kao i kod djece, opseg glasa je otprilike od *a* do *e*^{2} *(g*^{2}*, a*^{2}*)*, a kod profesionalnih pjevačica od *(d) e* do *h*^{2} *(c*^{3}*)*. Posebnu vrstu dramskog alta stvorili su Wagner *(Ortrud, Erda, Fricka)*, Verdi *(Amneris, Lady Macbeth)*, R. Strauss *(Klytamnestra)* i Saint-Saens *(Dalila)* (Isto:41). „Tenor – visoki muški glas s normalnim opsegom od *c* do *a*^{1}, kod profesionalnih pjevača do *c*^{2}. Kazališna praksa razlikuje kategorije lirskoga tenora, mladenačkog dramskog (herojskog) tenora, teškog dramskog tenora i tenora buffo“ (Isto:560). Srednje visok muški glas, između tenora i basa, Muzička enciklopedija (1971) definira kao bariton. Opseg glasa je od *G* do *g*^{1}. Prema karakteru glasa raspoznajemo Wagnerov dramski bariton (bas-bariton) i Verdijev lirski bariton (tenor-bariton) (Isto:136). Bas je, prema Muzičkoj enciklopediji (1971), najdublji muški glas. Razlikujemo visoki bas *(basso cantante)* opsega od *E* do *d*^{1} kod amatera te kod pjevača solista od *E* do *f*^{1} i duboki bas *(basso profondo)* opsega od *(C* i niže*) D* do *d*^{1} *(es*^{1}*).* Po karakteru se dijele na herojski ili ozbiljni bas (Mozartov *Sarastro*) i komični ili *basso buffo* (Rossinijev *Don Bartolo*) (Isto:144).

3. Aranžiranje za pjevački zbor

Aranžiranje je jedna od umjetničkih tehnika prilagodbe glazbenih elemenata nekog djela za određeni sastav. Aranžirati se može za vokalni, instrumentalni ili vokalno-instrumentalni sastav. Uz samu glazbu pa i tekst (ako je prisutan), upravo aranžman čini razliku između zanimljivog, kvalitetnog i uspješnog djela te nebrojenih primjera loših kompozicija i pjesama koje nemaju umjetničku vrijednost.

„Aranžman (franc. *arranger* = urediti, prirediti), u zabavnoj m i jazzu naziv je za instrumentalnu ili vokalnu preinaku nekog djela. Za razliku od preradbe muzičkog djela koja nosi karakteristična obilježja obrađivača, aranžman prilagođava sve elemente izvorne kompozicije (melodiju, harmoniju, ritam i oblik) potrebama, mogućnostima i stilu soliste, odnosno orkestralnog sastava za koji se piše“ (Muzička enciklopedija, 1971**:**62).

Brekke (2016:1) smatra da se svakim novim aranžmanom nauči ponešto novo o aranžiranju i skladanju. Također, tvrdi da je potrebno aranžirati kako bi se otkrili novi glazbeni stilovi, kako bi se kombinirali različiti žanrovi i naposljetku, kako bi se odala počast određenim skladateljima i aranžerima te usput naučilo nešto o njihovom glazbenom stvaralaštvu (Vocal Arranging Tips & Tricks – Ian Brekke – ECCO 2016: http://calcda.org/wp-content/uploads/2012/10/Vocal-Arranging-Tips-Handout.pdf. Pristupljeno 27. lipnja 2019.).

Čovjek zadužen za raspisivanje aranžmana, odnosno aranžiranje, naziva se aranžer.

Hrvatska enciklopedija definira aranžera (franc. arrangeur) u glazbi kao osobu koja obrađuje glazbena djela, osobu koja piše aranžman (Hrvatska enciklopedija: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3533. Pristupljeno 2. lipnja 2019.).

Najpoznatiji aranžeri i glazbeni producenti popularne glazbe u Hrvatskoj su bili Mato Došen, Đelo Jusić, Remi Kazinoti, Nikica Kalogjera, Stipica Kalogjera i još mnoštvo drugih, danas su to Ante Pecotić, Predrag Martinjak, Tonči Huljić, Olja Dešić, Nikša Bratoš i Ante Gelo.

3.1. Vrste aranžmana za pjevački zbor

Pjevački zbor može izvesti skladbu na dva načina, isključivo kao vokalnu izvedbu – *a cappella* pjevanjem ili kao vokalno-instrumentalnu izvedbu koja se odnosi na pjevanje uz instrumentalnu pratnju jednog ili više instrumenata.

Vokalni aranžman je aranžman namijenjen za glas bez instrumentalne pratnje – *a cappella*. Osim postojećeg teksta, aranžer se služi raznim vokalima, sonantima i konsonantima, slogovima pa i izmišljenim riječima kako bi dobio određenu boju, ritam i karakter u skladbi.

„Vokalna glazba je glazba namijenjena izvođenju ljudskim glasovima, pojedinačno (solo) ili skupno (zborski). Bitno obilježje vokalnog izraza je tzv. pjevnost, kantabilnost, dakle oblikovanje napjeva u solističkom, ili dionica u skupnom pjevanju, prema naravi ljudskoga glasa“ (Proleksis enciklopedija: http://proleksis.lzmk.hr/50461/. Pristupljeno 3. lipnja 2019.).

Vokalno-instrumentalni aranžman je aranžman namijenjen za glas uz instrumentalnu pratnju. Aranžer bira instrumente ovisno o žanru i karakteru skladbe koju aranžira. Kod takve vrste aranžmana, skladba najčešće započinje instrumentalnim uvodom, a kasnije se javlja i instrumentalna međuigra. Dodavanjem instrumenata u aranžman, aranžer postiže snagu i volumen, odnosno, skladba dobiva na punoći zvuka.

3.2. Što sve utječe na aranžman

Na aranžman utječe mnoštvo različitih elemenata na koje se mora obratiti pozornost prije pisanja: vrsta i veličina sastava, karakter skladbe, mjera, tempo, harmonija, ritam i drugo.

Prema Brekkeu (2016:2) na aranžman utječu glazbeni stil, tonalitet (dur, mol i modalna ljestvica), mjera (uvijek dobra vježba usklađivanja ritma i teksta), tempo, oblik skladbe (u redu je dodavati i skraćivati), instrumentacija (manje je više), tekst i harmonizacija (Vocal Arranging Tips & Tricks – Ian Brekke – ECCO 2016: http://calcda.org/wp-content/uploads/2012/10/Vocal-Arranging-Tips-Handout.pdf. pristupljeno 27. lipnja 2019.).

Prije svega, aranžer mora znati tko će izvoditi njegov aranžman, solist ili sastav od više pjevača. Ako se radi o više pjevača, razlikuju se komorni sastav i zbor.

Prema Muzičkoj enciklopediji (1971), komorni sastav je skupina do deset glazbenika, u kojoj svaku dionicu izvodi samo jedan izvođač (Muzička enciklopedija, 1971**:**354). Za razliku od komornog sastava, u zboru svaku dionicu pjeva po nekoliko izvođača.

Aranžer može aranžirati za sastav s instrumentalnom pratnjom ili za *a cappella* sastav. Prema Proleksis enciklopediji, pri instrumentaciji, odnosno odabiru instrumenata, odlučujući čimbenici su tehničke i izražajne mogućnosti svakog instrumenta, prije svega njegov opseg, zatim boja i karakter tona, različiti registri ili položaj sviranja instrumenta te razni specifični zvukovi koje instrument može proizvest (Proleksis enciklopedija: http://proleksis.lzmk.hr/28089/. Pristupljeno 27. lipnja 2019.).

Također, mora se obratiti pozornost na stil, žanr i karakter djela. Hoće li skladba biti svečana, sakralna i ozbiljna ili pak zabavna, plesna i vesela.

Ako je sastav za koji se aranžira vokalno-instrumentalni, potrebno je napisati kvalitetan uvod u skladbu, međuigru ako je potrebna te završetak koji je u skladu s karakterom djela.

Harmonija i ritam također utječu na aranžman, na umu se mora imati može li sastav izvesti skladbu.

4. Filmska glazba

Filmska glazba je posebna glazbena vrsta pisana, kao što sam naziv kaže, za film ili televiziju. U filmu, skladatelj glazbom pokušava pratiti, dočarati, opisati i pojačati radnju te karakter likova, a u gledatelju probuditi što veći raspon i intenzitet osjećaja.

„Muzika može ocrtati pojedine dramske situacije, produbiti duševna zbivanja, potencirati osjećajne momente, probuditi asocijacije, stvoriti atmosferu itd.“ (Muzička enciklopedija, 1971**:**575). *Oxford English Dictionary* definira filmsku glazbu kao glazbu koja prati radnju i stvara atmosferu u filmu (Oxford English Dictionary: https://en.oxforddictionaries.com/definition/film_music. Pristupljeno 13. travnja 2019.).

Drugi naziv za filmsku glazbu, odnosno tonski zapis glazbene pratnje filma, televizijske serije i sl. je *soundtrack.* „*Soundtrack* (eng.) = zvučna traka, tonska snimka glazbe za film; filmska glazba“ (Hrvatski leksikon: https://www.hrleksikon.info/definicija/soundtrack.html. Pristupljeno 30. lipnja 2019.). *Oxford English Dictionary* definira *soundtrack* kao snimku glazbene pratnje filma (Oxford English Dictionary: https://www.lexico.com/en/definition/soundtrack. Pristupljeno 30. lipnja 2019.). Za filmsku glazbu, Hrvatska enciklopedija navodi sljedeće: „Posebna glazbena vrsta, namijenjena praćenju projekcije filma, bilo izravnom izvedbom – glasovirom, drugim instrumentom ili cijelim orkestrom (u nijemom filmu), bilo snimljena na filmskoj vrpci (u zvučnom filmu)“ (Hrvatska enciklopedija: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19605. Pristupljeno 13. travnja 2019.).

Prema Muzičkoj enciklopediji (1971), glazba u filmu nije djelo određenog oblika već se stvara samo kao potencirani izraz zbivanja na filmskom platnu, zato se u svom izvornom obliku ne može koncertno izvoditi. Kompozitori ipak često sažimaju cijelu partituru te povežu pojedine ulomke u cjeline koje kasnije poprimaju oblik instrumentalne suite (Muzička enciklopedija, 1971**:**575).

4.1. Od lajtmotiva do soundtracka

Scenska glazba vuče korijene još iz stare Grčke, gdje je kroz melodrame (grč. mélos; pjesma + drama) govorena riječ dolazila u pratnji glazbala.

Kasnije se melodrama razvija u operu, koju definiramo kao vokalno-instrumentalno scensko djelo. Osim solo pjevača, operu izvode zbor, plesači i orkestar kojim ravna dirigent.

Prema Muzičkoj enciklopediji (1971), njemački skladatelj Richard Wagner prekinuo je stoljetnu tradiciju u kojoj skladatelj neprekidno sklada novu glazbu. Zalagao se da se opera zasniva na određenom broju karakterističnih tema – lajtmotiva, koji će predstavljati likove, predmete, osjećaje pa i samu dramsku radnju koja se odvija u tom trenutku. Lajtmotiv se nije javio samo jednom, javio se svaki put kada se na sceni direktno ili indirektno pojavio objekt uz koji je vezan. Najprije ga je upotrijebio u svojoj slavnoj tetralogiji „Prsten Nibelunga“ (Muzička enciklopedija, 1971:415).

„Lajtmotiv (njem. *Leitmotiv* = vodeći motiv), tema koja u glazbenim djelima (opere, simfonije) simbolizira osobe, duhovna stanja, predmete, zamisli i sl. U glazbenom se djelu javlja (provodi) kad god je zbivanje povezano s onim što tema simbolizira. Naziv je uveden 1871. u tematskom katalogu djela C. M. Webera, 1887. njime su označene teme simboli u Wagnerovim glazbenim dramama“ (Proleksis enciklopedija: http://proleksis.lzmk.hr/33624/. Pristupljeno 29. lipnja 2019.).

Hrvatska enciklopedija definira lajtmotiv kao sklop tonova, ideju ili malu temu, koja dočarava i predstavlja neki lik, predmet, mjesto i slično (Hrvatska enciklopedija: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35162. Pristupljeno 13. travnja 2019.).

Ideja lajtmotiva se kasnije prenijela i na filmsku glazbu, postavši tako neizostavna glazbena figura kojom se u filmu predstavlja određeni lik, osjećaj ili radnja.

Prema Mikiću (2006), braća Auguste i Louis Lumière prvi su spojili glazbu i film 1895. godine, kada su prikazali svoj film „Izlazak radnika iz tvornice Lumière“ („*La sortie des ouvriers de l’usine Lumière*“) uz pratnju klavira. Ideja da se spoje te dvije umjetnosti proizašla je kao

rješenje za buku koju su stvarali projektori prilikom projiciranja filma na platno (Hrvatski filmski savez: http://www.hfs.hr/nakladnistvo_zapis_detail.aspx?sif_clanci=1598#.XRe9LOgzZPZ. Pristupljeno 29. lipnja 2019.).

Prema Šuranu (2013), prvi filmovi bili su popraćene glazbom solo pijanista, a kada je dvadesetih godina prošlog stoljeća film postao popularan, nije bilo neobično gledati ga uz pratnju cijelog orkestra (Šuran, 2013:140).

Pedro Abreu (2008) smatra kako uloga glazbe tijekom filma nije bila da budi emocije gledatelja, u to vrijeme predstavljala je sekundarni doživljaj u odnosu na sami film koji je bio vizualna atrakcija, a teme koje su se izvodile bili razni popularni napjevi pa i klasične skladbe, često uopće nevezane s filmskom radnjom (Abreu, 2008:51).

Prema Filmskom leksikonu, jedan od najznačajnijih događaja u svijetu filma dogodio se 1927. godine, kada je pušten prvi zvučni film. „Pjevač jazza“ Alana Croslanda, prvi film kod kojeg se u isto vrijeme reproducira slika i zvuk. Iako su bile ozvučene uglavnom glazbene točke, publika i novinari bili su oduševljeni pa je film nagrađen posebnim Oscarom za uvođenje zvučne tehnike (Filmski leksikon: http://film.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1382. Pristupljeno: 29. lipnja 2019.).

Abreu (2008) piše da su filmski redatelji u to vrijeme imali dva izbora: koristiti neprekidnu glazbenu pozadinu ili pak ne koristiti glazbu uopće. Budući da je za neprekidnu glazbenu pozadinu potrebno puno glazbe, skladatelji su međusobno surađivali koristeći tematski isti ili sličan materijal kako bi na kraju imali glazbu koja bi više-manje povezivala filmsku radnju (Abreu, 2008:51).

Paulus (2004) tvrdi da su poznati „klasičari“ bili potrebni filmašima jer bi im njihova reputacija jamčila kvalitetu. Međutim, sve su to bili skladatelji koji su navikli na koncertni podij, a ne na filmski medij u kojemu je glazba imala ograničenja (Hrvatski filmski savez: http://www.hfs.hr/hfs/zapis_clanak_detail.asp?sif=558. Pristupljeno 29. lipnja 2019.).

Prema Paulus (2004), Stravinski je filmsku glazbu smatrao nižom glazbenom vrstom, ali je imao dobro mišljenje o njoj. „Pravi“ skladatelji teško su pristajali pisati za film jer je filmska glazba primijenjena i ima neka svoja ograničenja, što njima nije odgovaralo. Igoru Stravinskom i

Arnoldu Schönbergu, zahtjevi redatelja i producenata kosili su se s njihovim stilom i idejama, dok npr. Dmitrij Šostakovič i Sergej Prokofjev s time nisu imali problema (Hrvatski filmski savez: http://www.hfs.hr/hfs/zapis_clanak_detail.asp?sif=558. Pristupljeno 29. lipnja 2019.).

Abreu (2013) smatra da je prekretnica u povijesti filmske glazbe bio film „Građanin Kane“ iz 1941. godine, za kojeg je glazbu napisao jedan od najpoznatijih američkih skladatelja filmske glazbe Bernard Hermann te kojeg je režirao Orson Welles. Glazba je ciljano skladana kako bi što snažnije naglasila atmosferu i ambijent u kojem se radnja odvija te pomogla u razotkrivanju psiholoških profila likova filma. Prije filma „Građanin Kane“, filmska glazba bila je na drugom mjestu u odnosu na vizualni aspekt, a nakon ovog filma, glazba je preuzela važniju ulogu – pojačati doživljaj filma (Abreu, 2008: 52). Nadalje, Abreu (2013) tvrdi da su skladatelji zlatnih godina filmske glazbe bili učeni klasičari, a čitav proces započeo je Erichom Wolfgangom Korngoldom. Njegova djela, opere i koncerti, bili visoko cijenjeni i često izvođeni. Korngold je zaslužan za glazbu šesnaest filmova, od kojih je najpoznatiji „Robin Hood“ 1938. godine, za kojeg je dobio Oscara (Abreu, 2008: 52).

Prema IMDb-u, prvi komercijalni *soundtrack* album izdan je (i nominiran za Oscara) 1938. godine pod nazivom „Songs from Walt Disney's Snow White and the Seven Dwarfs“ iz istoimenog crtanog filma „Snjeguljica i sedam patuljaka“. Glazbu za film potpisuju Frank Churchill, Leigh Harline i Paul J. Smith (https://www.imdb.com/title /tt0029583/awards?ref_=tt_awd. Pristupio: 30. lipnja 2019.).

Prema Hrvatskoj enciklopediji, jedan od najvažnijih imena u svijetu filmske glazbe zasigurno je bio Max Steiner koji je glazbu učio kod Johannesa Brahmsa i Gustava Mahlera, a u godinu dana završio je glazbenu akademiju u Beču te se družio s najpoznatijim skladateljem 20. stoljeća, Arnoldom Schönbergom. Prekooceansku karijeru započeo je 1914. godine na Broadwayu, a 1929. godine ga je život doveo u Hollywood. Iako se relativno kasno počeo baviti skladanjem za film (s 42 godine), do kraja života skladao glazbu za čak 200 filmova. Neka od njegovih remek-djela su: „King Kong“ (1933), „Prohujalo s vihorom“ (1938), „Na, raskršću“ (1942) te „Casablanca“ (1943) (Hrvatska enciklopedija: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57978. Pristupljeno 3. svibnja 2019.).

Prema Abreu (2008), u tipične western žanrove filmske glazbe ubraja se naslovna pjesmu iz filma „Točno u podne“ iz 1952. godine ili teme iz filmova „Div“ i „Prijateljsko uvjeravanje“ iz 1956. Glazbu za navedene filmove skladao je skladatelj klasične glazbe, Dmitrij Tiomkin, koji je rođen u Petrogradu. Još neka zvučna imena koja su bila glazbeno obrazovana u Europi su: Miklós Rózsa, Franz Waxman, Ernest Gold, Alex North i Victor Young. Young je skladao glazbu za triler „Nepozvani“ iz 1944. godine, a glavna tema stekla je vječnu popularnost kao „Stella by Starlight“ (Abreu, 2008:53).

Abreu (2008) također govori o europskim skladateljima koji su se dokazali nakon Drugog svjetskog rata, a na koje je utjecao talijanski neorealizam i francuski Novi val, spominjući imena kao što su Eni Morricone („Za šaku dolara“ 1964.), John Addison, Maurice Jarre te možda čak jedan od najboljih ostvarenja filmske glazbe pisane za film „Kum“, Nina Rota (Abreu, 2008:54).

Skladatelji europskih škola pridružili su se uspješnoj skupini skladatelja iz SAD-a. Posebno treba izdvojiti Johna Williamsa i njegov „wagnerovski“ način pisanja glazbe. Williams je zaslužan za glazbu u svim najpoznatijim filmovima današnjice, od „Ratova zvijezda“, „Supermana“ i „Schindlerove liste“ do „Jurskog parka“, „E.T.-ja“, „Indiana Jonesa“ i „Harry Pottera“. Uz Williamsa, u SAD-a među najuspješnijim skladateljima filmske glazbe današnjice su i Elmer Bernstein, Jerry Goldsmith, Alan Silvestri te Leonard Rosenman (Abreu, 2008:54).

Najprodavaniji *soundtrack* u povijesti filma je „Tjelohranitelj“ iz 1992. godine s čak 17 milijuna prodanih primjeraka u SAD-u i preko 42 milijuna u svijetu. Glazbu za film napisao je cijenjeni američki dirigent i skladatelj filmske glazbe Alan Silvestri. Naslovnu pjesmu „I will always love you“, napisala je i snimila poznata američka *country* kantautorica Dolly Parton 1973. godine, a u filmu ju je prepjevala Whitney Huston, kojoj je ta pjesma postala zaštitni znak te jedan od najprodavanijih singlova u povijesti glazbe.

4.2. Najznačajniji skladatelji

U početcima pisanja glazbe za film, skladatelji nisu imali uzor po kojem su se mogli ravnati i znati pišu li dobro ili ne. Učili su na vlastitim pogreškama i tako napredovali. S vremena na

vrijeme, sve više skladatelja se okušalo u pisanju filmske glazbe, učili su jedni od drugih. Iako su u početku glazbu za film pisali isključivo klasično obrazovani skladatelji koji su osim za film skladali umjetničku glazbu za koncerte i kazalište, s vremenom se ta umjetnost toliko razvila da danas postoje skladatelji koji pišu isključivo za film i televiziju.

„Danas je filmska glazba komponenta neosporne umjetničke vrijednosti, a imena najistaknutijih suvremenih kompozitora, koji su pisali i glazbu za film, potvrđuju da su postignuti vrijedni rezultati na tom području glazbenog stvaralaštva“ (Muzička enciklopedija, 1971**:**575).

Prema Muzičkoj enciklopediji (1971), „klasični“ skladatelji koji su zakoračili u svijet filma su: Georges Auric, Benjamin Britten, Aaron Copland, Isaak Dunajevski, Werner Egk, Hanns Eisler, Aram Hačaturjan, Paul Hindemith, Arthur Honegger, Jacques Ibert, Dmitrij Kabalevski, Erich Wolfgang Korngold, Gian Carlo Menotti, Darius Milhaud, Roman Palester, Goffredo Petrassi, Ildebrando Pizzetti, Sergej Prokofjev, Sigmund Romberg, Nino Rota, Dmitrij Šostakovič, Ralph Vaughan Williams, Roman Vlad, William Walton i drugi (Muzička enciklopedija, 1971**:**575).

Neki od skladatelja koji su pisali samo filmsku glazbu su: Frank Churchill (stalni kompozitor Disneyjevih filmova), Robert James Berkeley Fleming, Miklós Rózsa, Max Steiner, Franz Waxman i drugi (Isto:575).

Prema IMDb – Internet Movie database, za najboljeg kompozitora filmske glazbe slovi čuveni John Williams, a uz njega se kao najznačajnija imena u svijetu filma pojavljuju: Bernard Herrmann, Franz Waxman, Max Steiner, Elmer Bernstein, Miklós Rózsa, Alfred Newman, Maurice Jarre, Dimitri Tiomkin i drugi. Također na popisu su danas dva najpoznatija i najaktualnija (uz Williamsa naravno) imena: Hans Zimmer i Howard Shore (IMDb – Internet Movie database: https://www.imdb.com/list/ls079101200/. Pristupljeno 2. lipnja 2019.).

IMDb navodi neke od najpoznatijih jazz glazbenika u povijesti, također kao kompozitore filmske glazbe, to su: Quincy Jones, Henry Mancini, Nat King Cole, Louis Armstrong, Duke Ellington, Charlie Parker, Benny Goodman, Glenn Miller, Coleman Hawkins, Cole Porter, Fats Waller, John Coltrane, Thelonious Monk, Dizzy Gillespie i drugi (IMDb – Internet Movie database: https://www.imdb.com/list/ls079101200/. Pristupljeno 2. lipnja 2019.).

4.3. Filmska glazba u Hrvatskoj

Domaći skladatelji se nikad nisu susreli s takvom vrstom umjetnosti kao što je filmska glazba pa se, u samim počecima hrvatske filmske glazbe, nisu mogli osloniti ni na koga osim na sebe same. Na početku, filmsku glazbu pisali su skladatelji klasične glazbe. Kasnije, kako se sve više skladatelja odlučivalo zakoračiti u taj svijet, napredovali su međusobno dijeleći znanje koje su usvojili tijekom skladanja.

Turković je u predgovoru knjige Irene Paulus „Glazba s ekrana: Hrvatska filmska glazba od 1942. do 1990. godine“ rekao da je spisateljica muzikologinja koja se specijalizirala za film, i da je upravo ta knjiga zbirka hrvatske filmske glazbe i muzikoloških tumačenja filmsko-glazbeničkog stvaralaštva (Paulus, 2002:7).

Paulus (2002) u svojoj knjizi kronološkim redom navodi autore hrvatskog filma te njihova djela. Prvi zvučni film u Hrvatskoj snimljen je 1937. godine pod nazivom „Šešir“, redatelja Oktavijana Miletića. Autor glazbe za taj film bio je, tada nepoznati skladatelj, Eduard Gloz (Isto:16).

Prema Paulus (2002), dva skladatelja koji su prvi počeli pisati za film na području naše države, tzv. veterani hrvatske filmske glazbe, bili su Ivo Tijardović i Fran Lhotka. Problem je što niti jedan od njih nije imao iskustva u skladanju filmske glazbe, a niti su ga mogli steći učenjem na tuđim djelima. Nisu imali nikakav hrvatski filmsko-skladateljski uzor. Za film su skladali oslanjajući se isključivo na vlastita koncertna djela, učeći na vlastitim pogreškama (Isto:19). Nakon Tijardovića i Lhotke javljaju se tri nova skladatelja koji su svojim djelima obilježili jednu glazbenu epohu u Hrvatskoj: Boris Papandopulo, Milo Cipra i Ivan Brkanović; svi rođeni 1906. godine i poznati pod nazivom „trolist“, „trijumvirat domaće glazbene tvorbe“ ili „domaća moćna gomilica“. Svaki od njih se izdvajao vlastitim stilom i skladateljskim tehnikama. Iako i dalje, bez uzora na čiji bi se rad mogli ugledati pomalo su izgrađivali svoje vlastite glazbene identitete (Isto:38).

Paulus (2004) tvrdi da iako su poslijeratne godine bile idealne za snimanje partizanskih i ratnih filmova te filmova kojima se propagirala socrealistička ideologija, pedesete godine donose zamor partizanskim filmovima. Kao i u svijetu, u Hrvatskoj je zvučni film donio zanimanje za

filmove glazbene tematike kao što je npr. prvi hrvatski zvučni dugometražni igrani film „Lisinski“, redatelja Oktavijana Miletića iz 1944. godine, za kojeg je glazbu skladao Boris Papandopulo te „Koncert“, redatelja Branka Belana iz 1954. godine, kojeg je uglazbio Silvije Bombardelli (Hrvatski filmski savez: http://www.hfs.hr/hfs/zapis_clanak_detail.asp?sif=558. Pristupljeno 29. lipnja 2019.).

Prema Paulus (2002), nakon trolista javljaju se skladatelji različitih stilskih usmjerenja, a među njima se ističu Bruno Bjelinski, Silvije Bombardelli i Dragutin Savin. Najčešće se sklada uz jednu glavnu temu koja postaje lajtmotiv glavnog lika, dakle počinje se javljati tematski rad (Paulus, 2002:77). Paulus (2004) tvrdi da se Bjelinski, pritom ne umanjujući njegovu veličinu i širinu znanja i talenta koju je posjedovao, nije proslavio pisanjem filmske glazbe, napisavši glazbu samo za jedan film. Dragutin Savin je bio sklon eksperimentiranju. Skladao je slažući blokove i kombinirajući konsonantan i disonantan zvuk, npr. prvi blok je bio u proširenom tonalitetu ili atonalitetu, drugi je bio udaraljkaški, a treći je bio lirski u čvrstom tonalitetu (Hrvatski filmski savez: http://www.hfs.hr/hfs/zapis_clanak_detail.asp?sif=558. Pristupljeno 29. lipnja 2019.).

Paulus (2002) piše da sredinom pedesetih godina prošlog stoljeća, na scenu nastupa generacija rođena tridesetih godina, to su bili filmski skladatelji iz ljubavi i uvjerenja. Filmsko poduzeće „Dubrava film“ imalo je svoj glazbeni odjel koji se bavio zvučnom obradom filmova. Predstavnici Dubrave bili su Vladimir Kraus-Rajterić, Živan Cvitković i Anđelko Klobučar. Oni su znali kako se sklada za igrani, kako za dokumentarni, a kako za animirani film. Bili su to filmski skladatelji koji su u potpunosti shvaćali ulogu i funkciju glazbe u filmu. „Poznavajući tehničku stranu posla, s lakoćom su odbrojavali kadrove i rješavali glazbenu akcentuaciju, bilo im je sasvim normalno da forma glazbe odgovara formi slike te da glazba bude podređena filmu i da samo povremeno izbija u prvi plan“ (Paulus, 2002:106).

Nova generacija skladatelja filmske glazbe javlja se sedamdesetih i osamdesetih godina koju čine slobodni umjetnici iz krugova popularne glazbe od kojih su najpoznatiji i najutjecajniji Nikica Kalogjera, Miro Belamarić, Alfi Kabiljo i Arsen Dedić. „Zabavnjačka pozadina autora glazbe osjeća se u filmskim partiturama. Zajednički im je nazivnik maksimalna jednostavnost. Jednostavne su harmonije jednostavne su melodije, jednostavni su ritmovi, jednostavne su forme.

Jednostavnost je znak dopadljivosti, a dopadljivost je bit skladbi svih skladatelja ove skupine“ (Paulus, 2002:214). Prema Paulus (2004) Dedić i Kabiljo su nadovezavši se na stvaralaštvo trojca iz Dubrava filma, postavili temelj hrvatskoj filmskoj glazbi koja će tek nastati te da su oni „prvi znalci u nas“ (Hrvatski filmski savez: http://www.hfs.hr/hfs/zapis_clanak_detail.asp?sif=558. Pristupljeno 29. lipnja 2019.).

Najznačajniji domaći skladatelji glazbe za crtani, odnosno animirani film su Tomislav Simović, koji se gotovo u potpunosti posvetio crtanom filmu te Miljenko Prohaska. Njima dvojici zajednička je uporaba jazza u partiturama. U većini crtanih filmova glazba se sklada prije snimanja na temelju napisanog scenarija i skica likova. Improvizacijski karakter i snažna ritmika karakteristična za jazz izrazito odgovaraju crtanom filmu. „Jazz ritmika s lakoćom pokreće likove, a melodijsko-harmonijske cjeline s jednakom lakoćom stvaraju neutralnu glazbenu podlogu iz koje svakog trenutka može „iskočiti“ neki akord sinkroniziran s iznenadnom akcijom“ (Paulus, 2002:322).

Prema Hrvatskoj enciklopediji, „zabavna“ glazba svoj vrh dostiže devedesetih godina prošlog stoljeća, kada tzv. sintetska, umjetna glazba preplavljuje filmove. Najpoznatiji autori tog doba, popularni i u današnje vrijeme, su Zrinko Tutić, Rajko Dujmić, Zdenko Runjić i Darko Hajsek. Uz već navedene poznate skladatelje devedesetih godina, u novom tisućljeću javljaju se neka nova imena kao što su Hrvoje Štefotić, Mate Matišić i Tonči Huljić (Hrvatska enciklopedija: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19605. Pristupljeno 11. lipnja 2019.).

5. Aranžman – praktični dio završnog rada[1]

Roman „U registraturi“ remek-djelo je jednog od najznačajnijih hrvatski realista, Ante Kovačića. Izlazio u nastavcima u časopisu „Vijenac“ 1888. godine.

Prema Šunjić (2009), književnik Ante (Antun) Kovačić rođen je 6. lipnja 1854. godine u Celinama kraj Marije Gorice. U Zagrebu je polazio učiteljsku školu, Nadbiskupsko sjemenište i pravni studij, doktorirao je 1887. godine. Oduševljeno je prihvatio ideologiju Ante Starčevića, što ga je dovelo do raznih političkih i ideoloških obračuna s istaknutim osobama i političkim protivnicima pa i (do jedno vrijeme naklonjenom) književnikom Augustom Šenoom. 1889. godine odlazi u Glinu gdje otvara vlastitu odvjetničku pisarnicu, ali pred sam kraj godine, 10. prosinca, umire u Stenjevcu pokraj Zagreba (Hrvatski biografski leksikon: http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=257. Pristupljeno 28. lipnja 2019.).

Šunjić (2009) tvrdi da je vrijednost Kovačićeva romana prepoznata na početku 20. stoljeća. Realistična fabularna okosnica, životni put Ivice Kičmanovića, s autobiografskim elementima, prekida se epizodama vezanim uglavnom uz lik fatalne žene Laure. „Temeljen na oprjeci sela i grada i galeriji likova iz različitih društvenih slojeva, roman je i svojevrsna slika hrvatskoga društva 20. Stoljeća – socijalni roman“ (Hrvatski biografski leksikon: http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=257. Pristupljeno 28. lipnja 2019.).

[1] Za potrebe Završnog rada izradio sam zborski aranžman inspiriran glazbom iz televizijske serije „U registraturi“. Skladba „U registraturi“ koju sam izradio u okviru kolegija Priređivanje za ansamble I (vokalni ansambli) pod mentorstvom višeg predavača Davora Dedića sastavni je dio ovog rada. Pisana je za četveroglasni (sopran, alt, tenor, bas) *a capella* sastav. U nekim dijelovima javlja se i peti glas (bariton). Skladba je trodijelnog je oblika, umjerenog tempa (Andante Moderato). Prvi dio pisan je u četverodobnoj mjeri. Započinje glavnom temom u G-duru nakon koje slijedi most u g-molu i u nešto sporijem tempu (Largo). Drugi dio pisan je u trodobnoj mjeri u b-molu i nosi naziv „Laurina tema“ nakon kojeg ponovno slijedi most koji vodi natrag u prvi dio, ovaj put s modulacijom u As-dur. Skladba je prožeta postepenim dinamičkim kretanjima i promjenama tempa. Prosječno trajanje izvedbe je 4 minute.

Po uzoru na Kovačićev roman, 1974. godine prikazana je istoimena serija od devet nastavaka, za koju scenarij i režiju potpisuje Joakim Marušić, a glazbu je skladao Arsen Dedić.

Prema Muzičkoj enciklopediji (1971), Arsen Dedić hrvatski je pjesnik, skladatelj i pjevač šansona i popularnih pjesama. Rođen je 28. srpnja 1938. godine u Šibeniku. Studij flaute na Muzičkoj akademiji u Zagrebu završio je 1964. godine . Njegove pjesme su lirske i najčešće su ljubavne tematike. Od početka šezdesetih godina, najprije kao pjesnik, a zatim kao kantautor, redovito sudjeluje na festivalima zabavne glazbe i postiže zapažen uspjeh i nagrade. (Muzička enciklopedija, 1971:423)

Prema Ajanović-Malinar (1993), Dedić je maštovit i ima smisla za oslikavanje ugođaja te se od 1967. godine bavi skladanjem glazbe za scenu (*Hölderlin*, 1973; *Inspektorove spletke*, 1977; *Diogeneš,* 1989. i dr.), film (*Živa istina,* 1972; *Vlak u snijegu*, 1976; *Vlakom prema jugu*, 1981; *Glembajevi*, 1988. i dr.) i televizijsku glazbu (*U registraturi*, 1974; *Prosjaci i sinovi*, 1984. i dr.) (Hrvatski biografski leksikon: http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4445. Pristupljeno 28. lipnja 2019.).

6. Zaključak

Pjevački zbor čini veća skupina ljudi u kojoj svaku dionicu pjeva po nekoliko pjevača. Zborovi se dijele na muške, ženske, mješovite i dječje. Dijele se i prema namjeni na operni, školski, akademski, crkveni itd. Zborovi pjevaju različite obrade – aranžmane. Čovjek zadužen za raspisivanje aranžmana je aranžer. Razlikujemo vokalni *a capella* aranžman i vokalno-instrumentalni aranžman. Na aranžman utječu vrsta i veličina sastava, glazbeni stil, tonalitet, mjera, tempo, karakter, harmonija, ritam itd. Filmska glazba, drugim riječima *soundtrack*, pisana je s ciljem da prati radnju filma, stvara atmosferu, opisuje situacije, predmete i likove koji se pojavljuju. Najvažnija karakteristika filmske glazbe jest buđenje osjećaja i emocija kod gledatelja. Kada se filmska glazba pojavila u Hrvatskoj, skladatelji se nisu imali na koga ugledati. S vremenom su se film i glazba koja ga prati toliko razvili da danas u Hrvatskoj, i cijelom svijetu, postoje skladatelji koji su se specijalizirali isključivo za tu granu umjetnosti. Među najpoznatijim skladateljima filmske glazbe u hrvatskoj zasigurno je Arsen Dedić, koji je 1974. godine uglazbio poznatu ekranizaciju socrealističnog romana Ante Kovačića „U registraturi“. U praktičnom dijelu rada obrađena je glazba iz spomenute ekranizacije, tako je nastao četveroglasni (u nekim dijelovima peteroglasni) *a capella* aranžman za pjevački zbor, pod nazivom „U registraturi“.

7. Literatura

Abreu, P. (2008), Filmska glazba – Note sedme umjetnosti. Drvo znanja, 115 (8), 50-54

Kovačević, K. (1971), Muzička enciklopedija. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, sv. 1 A-Goz.

Kovačević, K. (1971), Muzička enciklopedija. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, sv. 2 Gr-Op.

Kovačević, K. (1971), Muzička enciklopedija. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, sv. 3 Or-Ž.

Mikić, K. (2006), Sažeti pregled povijesti svjetskoga snimateljstva 19. i 20. stoljeća u igranom filmu. Zapis – bilten Hrvatskog filmskog saveza, posebni broj. Preuzeto: http://www.hfs.hr/nakladnistvo_zapis_detail.aspx?sif_clanci=1598#.XRe-DugzZPZ

Paulus, I. (2002), Glazba s ekrana. Hrvatska filmska glazba od 1942. do 1990. godine. Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, Hrvatski filmski savez

Paulus, I. (2004), Trnovit put hrvatske filmske glazbe. Zapis – bilten Hrvatskog filmskog saveza, posebni broj. Preuzeto: http://www.hfs.hr/hfs/zapis_clanak_detail.asp?sif=558

Radočaj-Jerković, A. (2017), Pjevanje u nastavi glazbe. Osijek: Umjetnička akademija u Osijeku

Radočaj-Jerković, A., Škojo, T. i Milinović, M. (2018), Zborsko pjevanje kao oblik neformalnog učenja i njegov utjecaj na formiranje dječjih glazbenih preferencija. Školski vjesnik, 67 (2), 311-329. Preuzeto: https://hrcak.srce.hr/216730

Šuran, F. (2013), Glazba i mediji s posebnim osvrtom na film. In Medias Res, 2 (2), 124 – 146. Preuzeto: https://hrcak.srce.hr/114450

Vocal Arranging Tips & Tricks – Ian Brekke – ECCO 2016: http://calcda.org/wp-content/uploads/2012/10/Vocal-Arranging-Tips-Handout.pdf

Internet izvori:

Filmski leksikon: http://film.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1382

Hrvatski biografski leksikon: http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=257

Hrvatski biografski leksikon: http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4445

Hrvatska enciklopedija: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3533

Hrvatska enciklopedija: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19605

Hrvatska enciklopedija: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35162

Hrvatska enciklopedija: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57978

Hrvatska enciklopedija: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19605

Hrvatski leksikon: https://www.hrleksikon.info/definicija/soundtrack.html

Oxford English Dictionary: https://en.oxforddictionaries.com/definition/film_music

Oxford English Dictionary: https://www.lexico.com/en/definition/soundtrack

IMDb – Internet Movie database: https://www.imdb.com/title/tt0029583/awards?ref_=tt_awd

IMDb – Internet Movie database: https://www.imdb.com/list/ls079101200

Proleksis enciklopedija: http://proleksis.lzmk.hr/50461/

Proleksis enciklopedija: http://proleksis.lzmk.hr/28089/

Proleksis enciklopedija: http://proleksis.lzmk.hr/33624/